

2009:68

Stora Hammars nya kyrka - utvändig renovering

Antikvarisk kontroll, 2009

Lotta Eriksson

Regionmuseet
Kristianstad
Landsantikvarien i Skåne

Rapport 2009:68

Stora Hammars nya kyrka

- utvändig renovering

Antikvarisk kontroll, 2009
Stora Hammars socken, 1391
Vellinge kommun
Skåne län

Lotta Eriksson

Regionmuseet Kristianstad Landsantikvarien i Skåne

Kristianstad
Box 134, Stora Torg
291 22 Kristianstad
Tel 044 – 13 58 00 vx, Fax 044 – 21 49 02

Lund
Box 153, St Larsomr. Byggnad 10
221 00 Lund
Tel 046 – 15 97 80 vx, Fax 046 – 15 80 39

www.regionmuseet.se

© 2009 Regionmuseet Kristianstad / Landsantikvarien i Skåne
Rapport 2009:68
ISSN 1651-0933

Omslagsfoto: Stora Hammars nya kyrka efter avslutad renovering med nyuppförd ramp invid västentrén.
Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriverket, Gävle. Dnr 507-99-502.

STORA HAMMARS NYA KYRKA

Innehåll

Sammanfattning av utförda åtgärder	5
Administrativa föreskrifter	5
Byggnadshistorik med relevans för ärendet.....	6
Utförda åtgärder	7
Tegelfasader	7
Skiffertak	7
Plåtarbeten.....	9
Stenarbeten.....	10
Funktionsanpassning, ramp	10
Övrigt.....	11
Avvikelser från arbetshandlingarna.....	12
Kulturhistorisk bedömning av arbetena	12
Iakttagelser under arbetena	12
Litteratur och källor	12
Övriga handlingar med relevans för ärendet	13

Skåne kartan med Vellinge kommun och Höllviken markerade.

Del av fastighetskartan, blad 1C9e, med Stora Hammars nya kyrka markerad.

Sammanfattning av utförda åtgärder

På Stora Hammars nya kyrka har utvändiga renoveringsarbeten på såväl fasader som tak utförts. Tegelfasader och stensockel har delvis omfogats, kalkstensornamentik säkringslagats och långhuset och korets skiffertak lagts om. Invid västportalen har en ramp byggts upp för att anpassa byggnaden till de krav som ställs i 17kap. 21§ PBL angående enkelt avhjälpna hinder.

Administrativa föreskrifter

Objekt	Stora Hammars nya kyrka
Socken	Stora Hammar, 1391
Kommun	Vellinge
Regionmuseets dnr	L12.30-307-08
Arbetshandlingar	Barup & Edström arkitektkontor AB 2008-08-30
Länsstyrelsens beslut	2009-01-14 dnr 433-64267-08 2009-01-14 dnr 433-11461-08
Byggherre/beställare	Höllvikens församling
Bygglidare/arkitekt	Mats Edström
Konsulter	Barup & Edström arkitektkontor AB genom Mats Edström Anders Ericson, EPCON AB KPA Konsult (plåt) Ramböll Sverige AB genom Niclas Hansson (besiktningsman)
Entreprenör	Målerifirma Rose Bergström och son AB (generalentr.) Marmor och Granit AB (sten) Varla plåt AB (plåt) Sydskiffer AB (skiffer)
Antikvarisk kontrollant	Regionmuseet Kristianstad/ Landsantikvarien i Skåne genom Lotta Eriksson
Byggnadstid	april – november 2009
Antikvarisk slutbesiktning	2009-11-03

***Bild 1:** Äldre fotografi i ATA visandes Stora Hammars nya kyrka strax efter kyrkans uppförande. Observera den mycket lilla kyrkogården kring kyrkan.*

Byggnadshistorik med relevans för ärendet

Stora Hammars nya kyrka ritades i holländsk renässansstil av arkitekt Magnus Steendorf och invigdes 1902. Kyrkan är uppförd med rektangulärt långhus, lägre och smalare kor i öster, torn med kvadratisk planform i väster, halvrunda utbyggnader på södra respektive norra sidan av koret samt utbyggnader med avfasade hörn i svicklarna mellan långhus och torn. Kyrkans sockel är av huggen granit och kalksten och där ovan fasader av rött tegel murade i kryssförband. I tegelfasaderna löper listverk och gesimser av kalksten. Långhus och kor täcks av skiffer-täckta sadeltak medan tornet kröns av en kopparklädd spira och de halvrunda utbyggnaderna av kupoltak i samma material. Huvuddelen av kyrkans fönsteröppningar är rundbågiga och försedda med svartmålade järnbågar.

Sedan uppförandet har endast mindre arbeten av underhållskaraktär skett beträffande kyrkans exteriör.

Bild 2: Sprickbildning i fogar p g a sättning i underlag för stenklot i långhusets nordvästra hörn. Tre sådana postament runtom långhuset murades om. **Bild 3:** Ommurat postament i långhusets sydöstra hörn.

Utförda åtgärder

Tegelfasader

Kyrkans tegelfasader har tvättats medels försiktig högtryckstvätt och därefter partiellt omfogats med bruk lika befintligt. Någon infärgning av det nya bruket utfördes inte då en viss skiftning i fogarnas kulör inte stör helhetsupplevelsen av kyrkans gestaltning. På grund av ekonomiska ställningstaganden och en trolig etapp II av den nu utförda renoveringen inom ett par år lades mest arbete ner på foglagning av tornets övre delar som kräver kostsamma ställningsbyggen.

Långhusets gavlar är krönta av omväxlande klot och obelisker av granit uppställda på i tegel och kalksten murade postament. De nedre postamenten på såväl västra som östra gaveln har satt sig och vertikala sprickor mot anslutande murverk uppstått. Tre av postamenten plockades ner och murades upp på nytt med bruk lika befintligt och stenornament förankrades medels rostfri dubb i tegelmurverket.

Skiffertak

Kyrkans skiffertak på långhus och kor har plockats ner och omlagts i sin helhet. Innan arbetenas påbörjan fanns många lagningar med bland annat eternitplattor. Befintligt skiffer var rektangulära plattor med rak kant av walesiskt skiffer typ Penhryn. Plattorna hade formatet 24x12 cm spikade i håll. Vid omläggningen fick ca 2000 plattor ersättas med nyanskaffade begagnade plattor. Skiffret är lagt på öppen läkt i dubbeltäckning. Ingen läkt har bytts ut.

Bild 4 övers t.v: Äldre lagning med eternitplatta i kortakets skifferbeklädning. **Bild 5 överst t.h:** Skifferplattorna underläggning med spikhålen synliga. **Bild 6 mitten t.v:** De nedre takkupornas plåtbeklädning under demontering. Plåtarna saknade inskott och var knappt uppdragna på takkupornas sidor. **Bild 7 mitten t.h:** Långhusets takkupor efter byte av hel eller delar av kopparbeklädningen. **Bild 8 nederst t.v:** Nya inskottsplåtar under långhusets skiffertak innan ståndskivornas montering.

Bild 9: Inskottsplåtar vid en av långhusets nedre takhuvar sedda från undersidan. **Bild 10:** Nya stånskivor på långhustaket, inskurna i tegelmurverkets fogar.

Plåtarbeten

Plåtarbetena på kyrkan var av varierande ålder och utförande, med en del äldre hantverksmässiga utföranden bevarade, framförallt på långhusets takkupor. I samband med omläggningen av skiffertaket fick alla plåtarbeten förutom kopparkuporna på långhustaket demonteras och ersättas med nya plåtar. På de nedre takhuvarna har kopparplåtsbeklädnaden behållits i de övre delarna men bytts ut mot ny i anslutningarna mot skiffertaket. Här har de kompletterats med inskottsplåtar. Övre raden av takhuvar har fått helt ny kopparbeklädnad. I skiffertakens nederkanter har en inskottsplåt monterats. De befintliga stånskivorna var inte inskurna i tegelmurverkets fogar vilket medfört att vatten trängt in mellan plåt och murverk. De nya stånskivorna skars in i fogarna men fick på kalkstenslistverken dras rakt över utan att skäras in.

Tornets kopparbeklädnad liksom de två utbyggnaderna på respektive sida av koret har inte åtgärdats i denna entreprenad.

Bild 11 överst t.v: Stenkapitäl borttaget på tornet. Observera den ringa tjockleken på stenen. **Bild 12 överst t.h:** Klovspricka i stenornament på långhuset. Stenen är ställd på högkant vilket gör att klovsprickorna blir ett större problem än om den legat ner. **Bild 13 nederst t.v:** Tornets taklist med vittrad droppnäs innan lagning **Bild 14 nederst t.v:** Tornets taklist efter lagning med lagningsbruk.

Stenarbeten

Vid inledningen av entreprenaden kunde kyrkans kalkstensdekor konstateras vara i mycket sämre skick än vad som befarats. Kalkstenen är av Komstatyp och starkt vittrad. På flera håll har stenen ställts på högkant med stående klov vilket medfört att stora partier lossnat och/eller sitter löst. Stenornamenten är också mycket tunna vilket gör att infästningsdjupet i tegelfasaden är grunt. Beslut togs om att endast utföra säkringsarbeten och nedplockning av större lösa stenar för att om ett par år skifta ut stora delar av stenen i entreprenadens etapp II. På tornets övre delar har en del lagningsarbeten skett med lagningsbruk, rostfri dubb och stenkliester. Framförallt droppnäsan på tornets taklist har lagats på detta sätt.

Funktionsanpassning, ramp

Vid kyrkans västportal har en stenramp murats upp. Rampen löper utmed kyrkans sockel och viker av utmed tornets norra sida. Rampen är utförd av krysshuggen Bjärlövs granit med ett svartmålat järnräcke.

Bild 15 överst t.v: Västentréns stenramp har dragits runt hörnet på tornet i norr för att få rätt lutning. **Bild 16 överst t.h:** De gamla stagen i tornets öppna lanternin var kraftigt korroderade med några stag så gott som av. I lanterninen fanns delvis nytt virke vilket tyder på att man under de senaste decennierna utfört reparationer i träkonstruktionen. **Bild 17 nederst t.v:** Stagen i lanterninen ersattes delvis med nya av rostfritt stål vilket godkändes av antikvarisk ontrollant p g det utsatta läget. De nya stagen har målats i svart kulör.

Övrigt

Vid inspektion av tornspirans öppna lanternin konstaterades att två utav de korsställda stag som stabiliserar tornspirans övre delar var avrostade och övriga två korsstag samt det vertikala mittstaget var kraftigt angripna av korrosion. De befintliga stagen var utförda av smidesjärn men beslut togs att ersätta dessa med nya av rostfritt stål på grund av det höga utsatta läget med salta havsvindar.

Kyrkans järnfönster samt andra järndetaljer har skrapats rena från rost och målats lika befintligt.

På kyrkans tunnvalv över långhus och kor har isolering lagts. Den nedre raden av isoleringen har lagts jämnas med takfoten för att vid behov kunna tas bort för att lufta bort inkommen fukt.

Avvikelser från arbetshandlingarna

De arbeten som avvikit från av länsstyrelsen godkända arbetshandlingar har redovisats under rubriken *Utförda arbeten*.

Arbetena med järnstagen i tornlanterninen ingick inte i arbetshandlingarna men på grund av den akuta skadebilden utfördes arbetena efter samråd med antikvarisk kontrollant.

Då skadebilden på framförallt kyrkans stenornamentik och tornets och korutbyggnadernas kopparklädda takfall avvek kraftigt från arbetshandlingens besiktning undantogs stora delar av dessa arbeten för att projekteras vidare och återkomma i en senare etapp för vilken bland annat kyrkoantikvarisk ersättning kommer att sökas.

Kulturhistorisk bedömning av arbetena

Arbetena har skett med god omsorg om byggnadens kulturhistoriska värde och enligt av länsstyrelsen godkända handlingar. Avvikelser har skett efter samråd med antikvarisk kontrollant och/eller länsstyrelsen.

Antikvarisk kontrollant vill dock påpeka vikten av att arbetena i etapp II utförs inom ett par år då såväl stenarbetena som plåten på kyrkans torn och korutbyggnader är mycket bristfälliga.

Iakttagelser under arbetena

Vid arbetena med stagen i tornets lanternin kunde nyare virke i form av brädbeklädnad och stolpar på lanterninens insida konstateras. Arkivhandlingarna gav ingen uppgift om när dessa arbeten utförts men enligt uppgift från äldre hantverkare så utfördes dessa åtgärder på 1980-talet då tornet ”lutade”. Enligt samma källa var det vid detta tillfälle som saknade skifferplattor på långhus och kor ersattes med eternitplattor.

Litteratur och källor

Barup & Edström arkitektkontor AB. 2004: *Stora Hammars nya kyrka. Underhållsplan*.

Övriga handlingar med relevans för ärendet

2008-08-30	Barup & Edström arkitektkontor AB: Förfrågningsunderlag/ansökningshandling ut- och invändig renovering
2008-09-15	Länsstyrelsen: Remiss
2008-10-02	Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne. Yttrande
2009-01-14	Länsstyrelsen: Beslut utvändig renovering (dnr 433-64267-08)
2009-01-14	Länsstyrelsen: Beslut handikappanpassning (dnr 433-11461-08)
2009-01-20	Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne: Kontrollplan och kostnadsberäkning för antikvarisk kontroll
2009-04-02	Höllvikens församling: Protokoll bm 1
2009-04-29	Höllvikens församling: Protokoll bm 2
2009-05-04	Barup & Edström arkitektkontor AB: PM
2009-05-25	Barup & Edström arkitektkontor AB: Reviderade bygghandlingar: AF och arbets- och materialbeskrivning
2009-06-02	Höllvikens församling: Protokoll bm 3
2009-06-10	Höllvikens församling: Bekräftelse på fortsatt entreprenad och tillkommande arbeten
2009-06-24	Marmor & Granit AB: Mail angående stenarbeten inkl. ritningar
2009-06-29	Höllvikens församling: Protokoll bm 4
2009-07-28	Höllvikens församling: Protokoll bm 5
2009-09-01	Höllvikens församling: Protokoll bm 6
2009-10-01	Höllvikens församling: Protokoll bm 7
2009-10-01	EPCON AB KPA konsult: Bilaga plåt S1 till utlåtande över slutbesiktning
2009-11-03	Höllvikens församling: Protokoll bm 8
2009-11-23	Ramböll Sverige AB: Utlåtande över slutbesiktning

Kristianstad 2009-11-24

Lotta Eriksson

Regionmuseets rapportserie 2009

Kulturmiljö

1. Bröddarps mölla, Västra Ingelstads sn, AK, Helene Stalin Åkesson 2008
2. Fjälåstorps småskola, - restaurering av uthus, Brunnby sn, AK, Helene Stalin Åkesson 2007
3. Gamlegård – fasadrestaurering, Helsingborgs stad, AK, Helene Stalin Åkesson 2007
4. Hajen 13, Höganäs sn, AK, Helene Stalin Åkesson 2007
5. Täckarehuset – restaurering av två jordkällare, Brösarps sn, AK, Helene Stalin Åkesson 2007
6. Gravarna i Askgården – i skuggan av Flyinge kungsgård, Södra Sandby sn, FU, Helene Wilhelmson, 2002
7. Åter på Hammar 9:21, Nosaby sn, FU, Anders Edring 2009
8. Ruveröds kvarn – rekonstruktion av dämme och kvarnlucka, Riseberga sn, AK, Helene Stalin Åkesson 2008
9. Renovering av balkonger på Tranchellska huset, AK, Mia Jungskär 2008
10. Hovdala slott huvudbyggnaden – dokumentation i samband med fasadrenovering, Brönnestads sn, BAD, Kristina Nilén, 2007
11. Hovdala slott hus D – invändig restaurering av ”Noras fåfänga”, Brönnestads sn, AK & BD, Kristina Nilén, 2007-2008
12. Krageholms mölla – i ny papp, Sövestads sn, AK, Helene Stalin Åkesson, 2007
13. Skånbergs mölla – renovering av hättan, Gladsax sn, AK, Helene Stalin Åkesson, 2007
14. Kvihusa 1:2 – åtgärder på tak till ekonomibyggnad, Eljaröd sn, AK, Helene Stalin Åkesson, 2007
15. Boplatser och en grav vid Norreskog, Ivetofta sn, FU, Tony Björk, 2008
16. Dunderbacken. Arkeologisk forskningsundersökning inom ärkebiskopsborgen i Åhus, Johan Dahlé, 2008
17. Stångby kyrka, invändig restaurering och mögelsanering, Stångby sn, AK, Petter Jansson 2007-2008
18. Lövestads kyrka, utvändig renovering, Lövestads sn, AK, Petter Jansson 2008
19. Öja kyrka, utvändig renovering, Öja sn, AK, Petter Jansson 2008
20. Östra Vemmenhögs kyrka, renovering av tak, Östra Vemmenhögs sn, AK, Petter Jansson 2008
21. Näs kyrka, fasader och tak, Trollenäs sn, AK, Petter Jansson 2008
22. Att flytta en gravsten – Torben Billes gravsten i Lunds domkyrka, Lunds sn, AK, Petter Jansson 2008-2009
23. Cement, järn och berg, Södra Mellby sn, FU/SÖ, Bertil Helgesson 2008
24. Tobaksprojektet 2008, projektrapport, Jimmy Juhlin Alftberg med bidrag av Åsa Jakobsson, 2009
25. Frillestads kyrka – utvändig renovering, Frillestads sn, AK, Heikki Ranta 2008
26. Norra Rörums kyrka – nyläggning av spåntak, Norra Rörums sn, AK, Heikki Ranta 2008
27. Schaktning vid Bosjö kloster kyrka, Bosjö sn, FU, Jan Kockum 2009
28. Glimmebodagården – omläggning av två takstin, Brösarps sn, AK, Helene Stalin Åkesson, 2008
29. Glimmebodagården – restaurering av fönster och dörrar, Brösarps sn, AK, Helene Stalin Åkesson, 2008
30. Loshults kyrkas orgelfasad, Loshults sn, AK, Lotta Eriksson, 2009
31. Fjärrvärme i Åhus, Åhus sn, FU, Jan Kockum och Catherine Svensson, 2001-2002
32. Yxor och brunnar i Härlöv, Kristianstad, SU, Tony Björk & Helene Wilhelmson, 2008
33. Harlösa kyrka, Relikskrin? & byggnadslämningar, schaktningsövervakning, 2006, Harlösa sn, Johan Dahlé
34. Skepparslövs kyrka – absidarbeten, Skepparslöv sn, AK, Jimmy Juhlin Alftberg, 2009
35. Övraby mölla - utbyte av vingar, Övraby socken, AK, Helene Stalin Åkesson, 2009
36. Everöds kyrka - konservering av predikstol, Everöd sn, AK, Lotta Eriksson, 2009
37. Övedskloster - landskapsparken. Kulturhistorisk utredning i samband med våtmarksprojekt 2009, Öveds sn, Kristina Nilén, 2009
38. Heliga Trefaldighetskyrkan – konserveringsarbeten, Kristianstads sn, AK, Lotta Eriksson 2008-2009.
39. Förhistoria och historia i Gualöv - Gualöv 61:113, Gualöv sn, FU, Jan Kockum, 2009
40. Kv. Jörgen Kristoffersen 6, Kristianstad, värdebeskrivning 2009, DK, Emelie Petersson, 2009
41. Gamlegård Dagstorp 5:2 – renovering av stallängans södra vägg, Dagstorps sn, AK, Helene Stalin Åkesson, 2009
42. Sporrakulla Gård, Glimåkra sn, AK, Jimmy Juhlin Alftberg, 2009
43. Öllsjö 7:1, Skepparslövs sn, FU, Anders Edring, 2009
44. Skromberga – en kulturmiljö att använda, Ekeby sn, AF, Helene Stalin Åkesson, 2008-2009
45. Bastion Schleswig, Kristianstad sn, FU, Johan Dahlé, 2009
46. Norra Åsum kyrka – utvändig renovering, Norra Åsum sn, AK, Lotta Eriksson, 2008-2009
47. Arkeologi vid Gula Villan i Borgeby, Borgeby sn, FU & SU, Catherine Svensson, 2006-2008
48. Tomelilla byagård – tak och gavelspets, Tomelilla sn, AM, Jimmy Juhlin Alftberg, 2009
49. S:t Petri kyrka i Klippan – koppartaken, Klippans kommun, AF, Heikki Ranta, 2009
50. Krubbemölla – reparation av vattenränna, Vitaby sn, AK, Emelie Petersson, 2009

Förkortningar:

AF-antikvarisk förundersökning
AK- antikvarisk kontroll
AU-arkeologisk utredning
DK- dokumentation, övrigt

FU- arkeologisk förundersökning
KA- kulturhistorisk analys
MD-murverksdokumentation
OU- osteologisk undersökning

PJ- projektrapport
UN- arkeologisk undersökning
BD- byggnadsdokumentation
BAD-byggnadsark-dokumentation

51. Bondrumsgården 2009 – tak och fasadarbeten, Fågeltofta sn, AM, Jimmy Juhlin Alftberg, 2009
52. Krageholms mölla – omfogning av sockeln, Sövestad sn, AK, Helene Stalin Åkesson, 2009
53. En medeltida källare i Färlöv, Färlöv sn, FU, Jan Kockum, 2009
54. Vattenmöllan – omläggning av tak och arbete med stensockel, Brunnby sn, AK, Helen Carlsson och Helene Stalin Åkesson, 2009
55. En brunn vid Kärnan i Helsingborg, Helsingborg, FU, Jan Kockum, 2009
56. Flatmarksgravar och boplatslämningar i Härlöv, FU, Helén Lilja, 2009
57. Vitemöllas hamn, Vitaby sn, PJ, Anna Rabow och Helene Stalin Åkesson, 2009
58. De stora gårdarna på Västervång under vendel- och vikingatid, Trelleborg, SU, Tony Björk, Karl-Magnus Lenntorp & Peter Skoglund, 2008-2009
59. Norra Roten 1, Landskrona, sektionsdokumentation, Johan Dahlén, 2009
60. Strönhults by - landskap och bebyggelse, Örkeneds sn, DK, Nils-Otto Nilsson & Cissela Olsson, 2009
61. Björnekulla kyrka – utvändig renovering, Björnekulla sn, AK, Lotta Eriksson, 2009
62. Flyinge kungsgård – vårdprogram 2009, Södra Sandby sn, Lotta Eriksson, Emelie Petersson och Anna Rabow, 2009
63. Karl XI stenar – åtgärdsförslag för parkanläggningen, Östra Sallerups sn, DK, Lotta Eriksson, 2009
64. Källs Nöbbelövs kyrka, Källs Nöbbelövs sn, AM, Helen Carlsson, 2009
65. Vä 1:4, Vä sn, AU, Anders Edring, 2009
66. Hustoftagården, Väsby sn, AK, Helen Carlsson, 2009
67. Lackalänga kyrka – utvändig renovering, Lackalänga sn, AK, Lotta Eriksson, 2009
68. Stora Hammars nya kyrka – utvändig renovering, Stora Hammars sn, AK, Lotta Eriksson, 2009

